

Баулін Ю.В.

*доктор юридичних наук,
професор, академік
Національної академії
правових наук України,
Голова Конституційного
Суду України*

Baulin Y.V.

*Doctor of Law, Professor,
Academician of the National
Academy of Sciences of
Ukraine, Chairman of the
Constitutional Court of
Ukraine*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВА НА ПОКАРАННЯ - БАЗОВОЇ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1. Процес отримання об'єктивних знань про кримінально-правову систему полягає у її науковому пізнанні. Ідеальною кінцевою метою такого процесу є з'ясування елементів, часток зазначеної системи та механізму взаємодії між ними, що дозволить сформулювати її інтегративну складову, котра, образно кажучи, включає в рух усю цю систему.

При цьому головним завданням наукового пізнання є дослідження філософсько-правового аспекту права на покарання, як базової основи кримінально-правової системи, в контексті:

- по-перше, - розкриття еволюції цього правового інституту;
- по-друге, - визначення причин зародження, існування, збільшення та поширення рівня злочинності в сучасних умовах;
- по-третє, - встановлення рівня впливу на нього правосвідомості та правової культури.

2. Покарання існує спрадавна і представляє собою єдність між злочинним і покаранням. Разом з тим, для того, щоб встановити право держави на покарання, слід здійснити аксіологічне (ціннісне) дослідження витоків, правової природи, правомірності покарання та порядку його покладення на винну особу.

Загальновідомо, що під впливом різноманітних обставин індивіди об'єднуються у соціум, в якому діє певний порядок. Для охорони цього порядку із числа осіб, що об'єдналися, виокремлюється суспільна влада, яка отримує повноваження виражати спільну волю суспільства. При цьому, оскільки об'єднання є добровільним, формування спільної волі, в свою чергу, є еволюційним наслідком та призначено зробити суспільство справедливим, у тому числі шляхом надання йому права обмеження

приватних інтересів публічними, зокрема, у вигляді покарання за анти-суспільну поведінку.

3. Однак, якщо розуміти під покаранням лише різновид помсти за зло, то результатом буде самоуправство, тобто помста в задано широкому розумінні. Системне і логічне розуміння права на покарання та його застосування дозволить сформувати цілісне бачення на правову основу призначення покарання та суб'єктів, які правомочні впроваджувати таке право. Відтак, вирішення питання про право на покарання напряду зачіпає проблему каральних мір, що застосовуються державою.

В якості об'єкта каральної діяльності держави Н.Д. Сергеевський визнає злочинця, а істотною властивістю цієї діяльності – обмеження прав особи, винної у порушенні законів держави (суспільства), в якому ця особа живе.

Відповідно, якщо злочином є діяння, що порушує норми правопорядку, то покарання є засудженням та осудом такого діяння. Будь-який суспільний порядок задля його збереження потребує заборон деяких форм поведінки. Тобто, визначення діянь, що є несумісними із установленим порядком, є не більше ніж як зворотна сторона будь-якого порядку, так само необхідна, як і ті норми, що визначають його позитивні риси. Правопорядок може існувати лише тоді, коли існує перелік злочинів, котрі здатні його порушити та щодо яких здійснюється правосуддя.

4. Кримінальне правосуддя виступає необхідним елементом правопорядку, а відтак для власного обґрунтування не потребує ні абсолютних принципів, ні особливих соціальних цілей. Отже, держава має право карати тому, що вона не може існувати без кримінального правосуддя, яке (правосуддя) входить у саме розуміння правопорядку. Іншими словами, якщо існує правопорядок, то має існувати і кримінальне правосуддя.

При цьому, незважаючи на запровадження у суспільстві попереджувальної діяльності, держава (як показує історичний досвід), не відмовляється від здійснення правосуддя. Навпаки, усі країни докладають зусиль до оптимізації кримінального судочинства та поліпшення реалізації покарань. Звичайно що це не означає, що у держави існує безумовна необхідність карати, позбавляти волі тощо. Утиски у правах та страждання, що завдаються злочинцю, не пов'язані із суттю покарання, вони є лише неминучою формою покарання. Засудження та осуд неможливі без завдання фізичної чи моральної шкоди.

Оскільки покарання є, перш за все, зовнішньою формою засудження та осуду злочинця, то воно має:

- 1) бути індивідуалізоване та по можливості не зачіпати інтересів інших осіб;
- 2) відрізнятися поступовістю та володіти якістю подільності;
- 3) бути рівним для усіх класів суспільства;
- 4) містити мінімум страждань;
- 5) не повинно застосовувати переслідування людини для досягнення корисної цілі.

Оскільки покарання також являє собою цілеспрямовану кару у значенні певних правообмежень, однією з цілей процесу виконання кримінальних покарань є їх ефективна реалізація. Реалізація кари властива виконанню всіх видів покарання, але її обсяг залежить від конкретного виду покарання.

5. Завдання каральної діяльності є питанням не тільки юридичним, скільки соціальним та політичним. Визначення мети покарання в кримінальному праві має принципове значення, оскільки воно безпосередньо пов'язано з проблемою протидії злочинності, характеризує відношення суспільства до особи, яка скоїла злочин.

При цьому слід враховувати, що мета – категорія не кримінально-правова, а філософська. У філософії під метою розуміється передбачення у свідомості результату, на досягнення якого направлені дії. У кримінальному законі визначення мети покарання не дається. Таке поняття, виходячи із його філософського розуміння, напрацьовано теорією кримінального права. Під метою покарання слід розуміти такий соціальний результат, якого прагне досягти держава шляхом встановлення та застосування кримінального покарання до осіб, які є винними у скоєнні злочинів.

6. Відповідно до статті 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Отже законом вказується на три цілі, для досягнення яких реалізується кримінальне покарання:

- 1) застосування до винної особи примусу, який полягає у обмеженні прав і свобод засудженого;
- 2) виправлення засудженого;
- 3) запобігання вчиненню нових злочинів як ним так і іншими особами.

7. У КК України прямо не передбачається мета покарання як поновлення соціальної справедливості. Разом з тим, проблема справедливості покарання є ключовою і саме наявність справедливості при призначенні покарання формує регулятивну функцію покарання і не призводить до його свавілля. В цілому, у різні часи у різних народів проблема справедливості покарання розв'язувалася по-різному. Поняття справедливості покарання існує в межах від принципу таліону («око за око», «зуб за зуб», «смерть за смерть») до принципу адекватності і визначається двома чинниками: соціальною природою суспільства і станом соціальної, зокрема правової культури людей, які його утворюють.

Розвиток суспільства визначає еволюцію поняття справедливості покарання від справедливості, заснованої на критерії таліону, до справедливості, заснованої на критерії адекватності. У сучасних розвинутих суспільствах критеріях справедливості покарання слугує принцип адекватності покарання злочину. Зокрема, покаранням, адекватним, наприклад, вбивству, є позбавлення волі на певний строк. Який саме строк буде адекватним вбивству – це залежить від стану суспільства на час призначення покарання. Із зміною цього стану змінюється і та міра покарання за злочин, яка є адекватною даному злочину.

Звідси випливає, зокрема, що санкції у кримінальному законодавстві і судова практика їх застосування є настільки справедливими (а, відтак, і настільки покарання є невідворотним), наскільки розвинутою є соціальна культура людей, що панує у даному суспільстві.

Викладене дозволяє дійти висновку, що справедливість покарання залежить не тільки від соціальної культури людей, що персоніфікована в особу держави, а й від адекватності призначеного покарання.

Розглядаючи проблему адекватності покарань, зазначимо, що саме її постановка передбачає дві основні аналітичні площини;

- перша з них полягає у встановленні якісних характеристик релевантності самого інституту покарання;
- друга, - у визначенні ступеню адекватності покарань.

8. Єдиним законним засобом здійснення (призначення і реалізації) покарань є створений державою інститут покарання, тому, насамперед, потрібно здійснити оцінку прийнятності самого цього засобу. У цьому плані встановлюється міра координації між спрямованістю функціонування інституту покарання та конкретно-історичним «вектором розвитку» суспільного буття в тій державі, де функціонує цей інститут (в свою чергу, останнє також не повинно розглядатися ізольовано, оскільки, осо-

бливо на нинішньому етапі розвитку людської цивілізації, є формуванням «мети державних» культурно-політичних структур глобального рівня).

Згадана координація визначається релевантністю (своєчасністю та доречністю) такого базового елемента структури інституту, що розглядається, як мета покарання.

9. Мета покарання задає спрямування (вектор) побудови всіх інших рівнів та елементів як інституту покарання зокрема, так і карної системи загалом та забезпечує зв'язок між внутрішньою системною організацією інституту покарання та зовнішніми соціоонтологічними структурами. У цьому відношенні мета покарання має визначатися таким чином, щоб зорієнтувати функціонування карної системи (інституту покарання) на створення відповідної (у якісному й кількісному планах) протидії, що нейтралізує антисуспільні дії суб'єктів злочину.

10. КК України у частинах 2, 3 статті 50 встановив: «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність». Очевидно, що така мета не могла ставитись, скажімо, у середні віки, але вона стає дедалі більш нагальною в світлі реформ, здійснюваних в Україні останнім часом.

Отже, мета покарання, серед іншого, опосередковує відповідну компенсацію шкоди, завданої особі, суспільству та державі злочинном шляхом позбавлення чи обмеження прав, у ступені, що відповідає тяжкості скоєного діяння та особи злочинця. Саме таким кримінальним покаранням як формою державної реакції на суспільно небезпечне діяння реалізується мета поновлення соціальної справедливості або її досягнення у випадках, коли неможливо поновити соціальну справедливість, яка порушена злочинцем.

11. Мета виправлення засудженого проявляється у прагненні держави шляхом застосування кримінального покарання:

1) змінити відповідно стійкі спотворення ціннісно-нормативної системи, індивідуальні психологічні особливості, що проявляються у свідомості та діяльності злочинця,

2) досягнути (мінімум), щоб особа, яка відбуває покарання, втратила свою небезпечність для суспільства, (максимум) діяла на користь суспільства,

3) впровадити у свідомості такої особи потребу чесного відношення до праці, належного виконання законів, повагу до правил гуртожитку, виконання свого громадянського боргу.

Деякі висновки:

1. Під правовою системою розуміють єдність відповідних їй компонентів (частин), які обумовленим способом об'єднання між собою (за змістовним і формальним критеріями) і які залежно від їх природи і характеру зв'язку між ними (об'єктивного, природного або суб'єктивного, довільного), становлять відносно стабільну організацію.

2. Пріоритетність дослідження філософсько-правового аспекту права на покарання обумовлено метою наукового пізнання як ключової форми знань, з метою розкриття еволюції інституту права на покарання із формуванням (вказівкою) причин зародження, існування, збільшення та поширення рівня злочинності в сучасних умовах (кримінально-правова політика), дослідження впливу правосвідомості та правової культури на цей рівень.

3. Інтегративною якістю права на покарання є спільна воля людей, уособлена у державі, від імені якої здійснюється покарання у вигляді примусу, направлене на кару, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими (ресоціалізація засуджених), так і іншими особами.

Baulin Y.V. Philosophical-legal aspects of right on punishment as a basis of criminal-legal system of Ukraine

The process of receipt of objective knowledge about the criminally legal system consists in her scientific cognition. Punishment exists of yore and presents by a soba unity between a crime and punishment. A criminal justice comes forward as a necessary element of law and order, and consequently for an own ground needs neither absolute principles nor special social aims. Thus, the state has a right to punish because she can not exist without a criminal justice that (justice) is included in the self understanding of law and order. In other words, if there are a law and order, then there must be a criminal justice. A task of punitive activity is a question not only legal, how many social and political.

Under the legal system understand unity of corresponding to her components (parts) that by the conditioned method of association inter se (on rich in content and formal criteria) and that depending on their nature and character of connection between them (objective, natural or subjective, arbitrary), present stable organization relatively.

Priority of research of philosophical-legal aspect of right on punishment is conditioned by the aim of scientific cognition as a key form of knowledge, with the aim of opening of evolution of institute of right on punishment with forming (pointing) of reasons of origin, existence, increase and distribution of level of criminality in modern terms (criminally legal politics), research of influence of sense of justice and legal culture on this level.

Keywords: right on punishment, philosophy of criminal law